

INKLUZIVNA KULTURA, PRAKSA I
DIDAKTIČKO – METODIČKI POSTUPCI U RADU SA DJECOM
SA POSEBNIM POTREBAMA

INKLUZIVNA KULTURA, PRAKSA I
DIDAKTIČKO – METODIČKI POSTUPCI U RADU SA DJECOM
SA POSEBNIM POTREBAMA

SADRŽAJ

1. SAŽETAK	
2. KONVENCIJA O PRAVIMA DJETETA	2
3. INKLUZIJA	3
4. UČENICI SA POSEBNIM POTREBAMA	3
4.1. Klasifikacija djece sa posebnim potrebama/teškoćama	4
5. IDENTIFIKACIJA I OPSERVACIJA UČENIKA SA POSEBNIM POTREBAMA/TEŠKOĆAMA	5
5.1. Opservacija	5
5.2. Program provođenja opservacije	5
5.3. Sastav tima za opservaciju	6
6. NASTAVNI PLAN I PROGRAM	6
6.1. Prilagođeni program ili individualizirani pristup	7
6.2. Šta je prilagođeni program	8
6.3. Kako ga izraditi i pratiti	8
6.4. Ko ga izrađuje	9
7. KORACI PRI IZRADI PRILAGOĐENOG PROGRAMA	9
7.1. Inicijalna procjena	9
7.2. Prilagođavanje u edukacijskom procesu	9
7.3. Provjera, vrednovanje i ocjenjivanje učenika	9
8. DIDAKTIČKO – METODIČKI POSTUPCI U RADU SA DJECOM SA POSEBNIM POTREBAMA.....	10
8.1. Percepcija	11
8.2. Zapamćivanje i pamćenje	12
8.3. Pažnja	12
8.4. Mišljenje	12
8.5. Recepcija i ekspresija	13
8.6. Adaptivno ponašanje	13
9. PROCEDURE.....	15
10. ZAKLJUČAK/PREPORUKE.....	17
11. LITERATURA	18

1. SAŽETAK

Inkluzija se vidi kao okosnica široke reforme obrazovnog sistema u cjelini u pokušaju stvaranja efektivnog i pravednog društva.

Cilj inkluzivnog obrazovanja je stvaranje **običnog obrazovnog sistema** koji je **prilagodljiv različitostima učenika**.

Ovaj rad pruža važne teoretske informacije i preporuke učiteljima/cama i nastavnicima/cama koji rade sa djecom sa posebnim potrebama/teškoćama. Rad je zasnovan na pozitivnim praktičnim iskustvima iz oblasti inkluzivnog obrazovanja, naročito pozitivna praktična iskustva se odnose na didaktičko – metodičke aspekte rada sa djecom sa posebnim potrebama/teškoćama te na primjenu individualiziranog pristupa u radu sa djecom sa posebnim potrebama (nadarena djeca, djeca sa teškoćama u učenju te djeca sa teškoćama u razvoju).

KLJUČNE RIJEČI: prava djeteta, inkluzija, djeca sa posebnim potrebama/teškoćama, identifikacija, opservacija, individualni edukacijski program/prilagođeni program, didaktičko – metodički postupci u radu sa djecom sa posebnim potrebama/teškoćama.

2. KONVENCIJA O PRAVIMA DJETETA

Znaš li da imaš prava?

Znaš li da postoji zakon koji se zove Konvencija o pravima djeteta?

Tvoja prava su ono što smiješ raditi i ono što ljudi koji su odgovorni za tebe moraju napraviti da budeš sretan/na, zdrav/a i siguran/na. Naravno, i ti imaš odgovornost prema drugoj djeci i odraslima, kako bi i oni imali svoja prava.

Konvencija je dogovor između zemalja da će poštovati isti zakon. Kada vlada neke zemlje prihvati Konvenciju, to znači da ona pristaje da će poštovati zakon koji je napisan u toj Konvenciji.

- Konvencija o pravima djeteta je međunarodni dokument, usvojen na Glavnoj skupštini Ujedinjenih naroda 20. novembra 1989. godine, a sadrži standarde koje država potpisnica mora jamčiti svakom djetetu;
- Konvencija ima snagu ZAKONA tj. postoje sankcije u slučaju kršenja tih prava;

Konvencija o pravima djeteta ima 54 člana.

“Član 23 Konvencije o pravima djeteta deklarira pravo djece sa smanjenim sposobnostima na pun i solidan život, u uslovima koji promoviraju samopouzdanje i osiguravaju njihovo aktivno sudjelovanje u životu zajednice. Zatim, osigurava pravo na posebnu njegu, obrazovanje, zdravstvenu zaštitu, obuku, rehabilitaciju, pripremu za posao i rekreaciju; i to na način koji će doprinijeti da dijete postigne najveću moguću društvenu integraciju i individualni razvoj, uključujući njegov kulturni i duhovni razvoj”.

3. INKLUZIJA

Svako ima svoje viđenje jedne tako složene ideje kao što je inkluzija. Inkluzija podrazumijeva pozitivnu promjenu. To je jedan beskrajni proces i ideal kojem škole mogu težiti, ali koji nikada nije u potpunosti ostvaren.

- Inkluzivna škola je ona koja prihvata svu djecu (Thomas 1997)...
- Inkluzivna škola se trajno razvija i ide naprijed.

Inkluzija u obrazovanju između ostalog obuhvata:

- jednako uvažavanje svih učenika i zaposlenih;
- promjena školske kulture, politike i prakse kako bi se odgovorilo na različitosti učenika u lokalnoj zajednici;
- smanjivanje prepreka za učenje i participaciju svih učenika, ne samo onih ometenih u razvoju ili sa posebnim obrazovnim potrebama;
- priznavanje prava učenika na obrazovanje u lokalnoj zajednici;
- unapređenje škole za zaposlene i za učenike;
- prihvatanje da je inkluzija u obrazovanju jedan vid inkluzije u društvo...

Inkluzija se temelji na nekoliko međunarodnih dokumenata:

- UN Konvencija o pravima djeteta – 1989/90.godine;
- Deklaracija Obrazovanja za sve podržane od UNESCO – OECD 1990. godine;
- Salamanka UNESCO – 1994.godine;
- EC – TAER Strategija za modernizaciju osnovne i opće srednje škole u BiH;
- Reforma odgoja i obrazovanja u BiH koju provodi OSCE.

Inkluzivno školovanje djece sa teškoćama u razvoju jedna je od savremenih tendencija njihovog odgoja i obrazovanja.

Inkluzija se odnosi na mogućnost da osobe sa posebnim potrebama/teškoćama u razvoju u potpunosti učestvuju u svim obrazovnim, radnim, rekreacionim, porodičnim i društvenim aktivnostima koje čine savremeno društvo (1996).

Inkluzija učenika sa teškoćama u razvoju u redovne osnovne škole/redovne učionice je dio velikog svjetskog pokreta za ljudska prava.

4. UČENICI SA POSEBNIM POTREBAMA

- Ko su učenici sa posebnim potrebama???

Termin posebne potrebe uveden je 1993. godine u dokumentu koji je utvrđen na Simpoziju o djeci sa posebnim potrebama u Salamanki, Španija. Termin djeca sa posebnim potrebama pored djece ometene u psihičkom i fizičkom razvoju obuhvata i nadarenu djecu, djecu bez roditelja, izbjeglice, povratnike i djecu manjina u nekim slučajevima.

- **“Djeca i mladež s posebnim odgojno – obrazovnim (edukacijskim), odnosno (re) habilitacijskim potrebama su ona kojoj u svrhu optimalnog razvoja sposobnosti i drugih društvenih i osobno pozitivnih svojstava ličnosti su nužni posebno prilagođeni i individualizirani uvjeti i postupci (Stančić, V. 1985.)”.**

Prema procjeni Svjetske zdravstvene organizacije (WHO) 7 do 8% djece u svijetu pokazuje teškoće u razvoju (Stefanović 1980).

Najbrojniju grupu među učenicima sa teškoćama u razvoju čine učenici sa mentalnom retardacijom (85%).

Mentalna retardacija (MR) nije bolest koja se liječi, nego STANJE, koje se može korektivnim radom do određene mjere korigovati zavisno od preostalih sposobnosti.

Osobitosti učenika usporenog kognitivnog razvoja dolazi do izražaja na dva područja:

kognitivnom i području adaptivnog ponašanja.

Na području razvoja kognitivnih sposobnosti osobitosti se najčešće prepoznaju kao teškoće u procesu učenja (usvajanje školskih sadržaja i socijalno prihvatljivih ponašanja).

Na području adaptivnog ponašanja osobitosti se pak manifestuju kao teškoće primjene naučenih školskih sadržaja, teškoće snalaženja u novim socijalnim situacijama odnosno, odstupanja u dva ili više područja adaptivnog ponašanja: briga o sebi, komunikacija, socijalne vještine, samousmjeravanje, život u kući, korištenje šire socijalne zajednice, zdravlje i sigurnost, funkcionalna znanja, slobodno vrijeme i rad (Mental retardation, 1992).

4.1. Klasifikacija djece sa posebnim potrebama/teškoćama

U svijetu su se razvile brojne klasifikacije za djecu sa teškoćama u razvoju.

Na našim prostorima prihvaćena je sljedeća klasifikacija:

- djeca sa oštećenjem vida (slijepa i slabovida djeca);
- djeca sa oštećenjem sluha (gluha i nagluha djeca);
- djeca sa mentalnom retardacijom (laka mentalna retardacija, umjerena mentalna retardacija, teža mentalna retardacija, i teška mentalna retardacija);
- djeca sa poremećajem verbalne i glasovne komunikacije;
- djeca sa motoričkim poremećajima i hroničnim bolestima;
- djeca sa kombinovanim smetnjama;
 - Djeca sa poremećajem u ponašanju nisu obuhvaćena postojećim Pravilnikom o kategorizaciji s obzirom da nisu razvojno ometena, a ukoliko su psihički ometeni u razvoju i iskazuju poremećaj ponašanja ličnosti to pripadaju vrsti ometenosti pod nazivom djeca sa mentalnim smetnjama.

Sva djeca imaju osnovno pravo na obrazovanje. Sve do početka XX stoljeća, redovne škole su intenzivno odbijale/isključivale određeni broj djece. Postojale su 'norme' u skladu s kojima bi neko dijete sticalo 'pravo' da bude uključeno u redovnu školu ili bi u protivnom, bilo smješteno u 'specijalnu sredinu'.

Obzirom da je međunarodna zajednica s početkom XX stoljeća, na dotadašnju praksu počela gledati kao na negativnu diskriminaciju i ozbiljno narušavanje ljudskih prava, počela je i raditi na razvijanju vizije inkluzivne edukacije ne kao "*privilegije za nekolicinu, nego kao prava za sve*" (UNESCO 2001:16).

Uključivanje djece sa posebnim potrebama u redovne škole ostvaruje se jedno od temeljnih prava djece – pravo na obrazovanje.

Za uključivanje i napredovanje djece sa teškoćama u razvoju u redovne škole potrebno je da svaka škola ili bar nekoliko umreženih škola (što opet zavisi od broja učenika kojima je potrebna stručna pomoć) ima stručni tim koji čine:

- pedagog,
- logoped,
- psiholog,
- socijalni radnik i
- defektolog (određene specijalnosti).

5. IDENTIFIKACIJA I OPSERVACIJA UČENIKA SA POSEBNIM POTREBAMA/TEŠKOĆAMA

Neka odstupanja moguće je brzo zapaziti. Učitelji/ce ubrzo primjete/otkriju odstupanja na polju grube i fine motorike kao i odstupanja u razvoju govora (dijete otežano ili neobično hoda, hiperaktivnost, otažano drži olovku, nespretnost šake, zakašnjeli razvoj govora, usporeni razvoj govora, nerazumljivost...).

Već nakon nekoliko mjeseci djeca s teškoćama u razvoju pokazuju zaostajanje u savladavanju gradiva i opšte pomanjkanje snalažljivosti u odnosu na svoje vršnjake.

Zato je najbolje da nastavnik opservira učenika bilježi sve njegove uspjehe i eventualne neuspjehe i preporuča dijete na ocjenu njegovih psiho - fizičkih sposobnosti (Prvostepena stručna komisija za ocjenjivanje i razvrstavanje djece i omladine ometene u fizičkom ili psihičkom razvoju).

Identifikacija se vrši na nekoliko načina:

- nastavnikova **opservacija**;
- razgovor nastavnika sa učenicima;
- usmeno i pismeno provjeravanje...
- pomoću instrumenata objektivnog vrednovanja (testovi postignuća, testovi sposobnosti, skale, stavovi, preferencija, upitnici, inventari radnih navika, intervjui itd.).

Nastavnik permanentno prati napredovanje svojih učenika i o tome vodi odgovarajuću dokumentaciju (dosije, ličnu kartu, posebne bilježnice, anegdotske bilješke i sl.).

5.1. Opservacija

Opservacija je metoda posmatranja, u ovom slučaju učenika sa posebnim potrebama/teškoćama za vrijeme rada na nastavi, za vrijeme odmora, slobodnih aktivnosti i igre učenika.

Cilj opservacije je što bolje upoznati učenika sa smetnjama u razvoju kroz prepoznavanje njegovih potencijala, sposobnosti i ograničenja kako bi se postigla i njezina svrha, a to je izrada primjerenog programa školovanja i rehabilitacije (Stančić, V. 1985).

5.2. Program provođenja opservacije

- Sadrži:
 - Praćenje psihičkih i fizičkih osobina djeteta značajnih za uspješno savladavanje odgojno – obrazovnih zadataka;
 - Praćenje emocionalnih i socijalnih osobina djeteta značajnih za uspješno ostvarivanje odgoja i obrazovanja;
 - Izbor najboljih metoda i oblika rada sa djetetom.
- Podaci opservacije služe kao osnova za :
 - izradu programa rada;
 - praćenje promjena u razvoju učenika;
 - određivanje oblika školovanja;

5.3. Sastav stručnog tima za opservaciju

Škola u kojoj se provodi opservacija dužna je izraditi program opservacije.

Program izrađuje stručni tim.

Tim radi u sastavu:

- učitelj/ica odnosno nastavnik/ica škole u kojoj se ostvaruje pedagoška opservacija,
- defektolog – stručni saradnik,
- pedagog,
- psiholog,
- liječnik primarne zaštite, a po njegovoj ocjeni i liječnik određene specijalnosti,
- predstavnik Komisije koja je uputila dijete na opservaciju ili stručnjak kojega je ona odredila,
- roditelj (saradnja sa roditeljima važna je u toku opservacije budući da su roditelji ti koji najbolje poznaju potrebe vlastitog djeteta i mogu pomoći savjetima i prijedlozima).

Ako ustanova za osnovno školovanje nema u sastavu nekog od navedenih stručnjaka, mora ga angažovati vanjskom saradnjom.

Koordinator stručnog tima za opservaciju u OŠ u pravilu je **defektolog**, odnosno **pedagog**. **Opservacija** učenika može **trajati** najduže **tri mjeseca**.

6. NASTAVNI PLAN I PROGRAM

Obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini trenutno se nalazi u procesu reforme, te je još uvijek proces adaptiranja rigidnog i prezahtjevnog nastavnog plana i programa, strategija učenja i podučavanja potrebama malog broja djece s posebnim potrebama/teškoćama koje pohađaju redovnu školu, nerazjašnjena i komplikovana procedura.

Organiziranje inkluzivne škole u kojoj bi sva djeca bila priznata, cijenjena i poštovana, uključuje ne samo planiranje strategija i programa na način da odgovara različitim potrebama učenika, nego uz to sam program mora biti kreiran da uzme u obzir razne aspekte u kojima se djeca razlikuju.

Školski program je predugo bio shvaćen, organiziran i primjenjivan s perspektive da redovni razredi imaju standardiziran skup programskih zahtjeva koje svaki učenik mora postići da bi uspješno završio razred. Uglavnom, ako dijete nije u stanju savladati program, on ili ona 'pada', te u nekim slučajevima biva isključen iz redovne edukacijske sredine. To je praksa koja je predugo bila aktuelna u edukacijskom sistemu i još uvijek jeste, barem kada govorimo o Bosni i Hercegovini.

Obzirom da se pitanje, kako provoditi inkluziju, konstantno razmatralo posebno u toku zadnje dekade, razvijeni su različiti modeli i pristupi kreiranju školskih programa. Iako ih je mnogo, ipak svi oni nisu bili u stanju pokriti sve važne stvari koje trebaju biti uzete u obzir prilikom provođenja inkluzije.

Obzirom da svaki učenik ima pravo na program koji je 'krojen' u skladu s njegovim/njenim potrebama ali u kontekstu zajedničkog okvira rada u redovnom razredu, zadovoljavanje tih potreba, stoga, ne predviđa da djeca s posebnim potrebama/teškoćama budu podučavana odvojeno od svojih vršnjaka. Ne postoje 'specijalni uvjeti' obezbjeđeni samo za djecu sa posebnim potrebama/teškoćama, nego uvjeti kreirani za svako dijete u skladu s njegovim sposobnostima, interesima i potrebama.

Istraživanja su pokazala da učenici sa teškoćama u razvoju uključeni u redovne razrede u pravilu pokazuju dobre rezultate na području edukacije i socijalizacije, ukoliko se za njih kreiraju prilagođeni programi rada i ukoliko se primjenjuje individualizirani pristup rada u skladu sa njihovim sposobnostima.

6.1. Prilagođeni program ili individualizirani pristup???

Da li će se primjeniti jedan ili oba pristupa ovisi o teškoćama djeteta, odnosno njegovim mogućnostima da slijedi redovni nastavni plan i program, a to se utvrđuje dijagnostičkim postupcima.

Što se nastavnika tiče, i jedan i drugi pristup zahtijeva dodatnu pripremu.

Ukoliko će se primjenjivati samo individualizirani pristup učitelj/ca treba predvidjeti i napisati metode rada.

Prilagođeni program se odnosi na sadržajno i metodičko prilagođavanje,

a **individualizirani pristup** se odnosi samo na metodičko prilagođavanje u radu sa učenicima s posebnim potrebama (nadareni učenici, učenici sa specifičnim teškoćama u učenju, učenici sa smetnjama u razvoju).

Prvi korak u primjeni individualizirane nastave je *identifikacija individualnih razlika među učenicima*, a zatim izbor nastavne oblasti, odnosno nastavnog sadržaja za individualizirano učenje. Sljedeće etape su izbor oblika i individualizacija, priprema odgovarajućih materijala, organizovanje i izvođenje i , na kraju vrednovanjem procesa i efekata individualizovane nastave.

Individualizacija se odnosi i na drugačiji pristup prema ponašanju učenika koji npr. ima poremećaj pažnje-hiperaktivni poremećaj (popularna skraćenica ADHD dolazi od engleskog naziva Attention deficit/hyperactivity disorder).pa ne može cijeli čas sjediti na mjestu nego se predvide aktivnosti u kojima može ustati, otići u drugi dio učionice, baviti se drugim sadržajima nakon što je završio svoj zadatak (koji je njemu primjeren).

Takav učenika se ne kažnjava negativnim opaskama ili jedinicama zbog nemogućnosti prepisivanja s table zbog problema sa pažnjom, zaboravljanja domaćih zadaća, već se primjenjuju postupci individualizirane nastave.

Nastavnik treba da dobro poznaje *individualne psihofizičke sposobnosti* svojih učenika, odnosno individualne razlike koje postoje među učenicima njegovog odjeljenja. Njegova funkcija se sada bitno mijenja. On je organizator, saradnik, pomagač, mentor, usmjerivač, savjetnik, organizator. On ima dužnost da pomogne učenicima kako bi otkrili svoj stil učenja i bolje upoznali svoju ličnost. On dozira obim pomoći pojedinim učenicima, stimulira međusobnu pomoć i saradnju, sistematski uvodi pojedince u samostalni rad, omogućava svim učenicima da usvoje metode rada koje im najviše odgovaraju. Za uspjeh individualizirane nastave potrebno je obezbijediti:

- kreativnog, vrijednog, agilnog i stvaralački usmjerenog nastavnika
- funkcionalne nastavne prostorije
- dobro opremljenu mediateku
- materijale za samostalni rad nadarenih učenika
- nastavna sredstva za individualni, grupni i kolektivni rad učenika.

Individualizovana nastava ima svojih prednosti i nedostataka.

Prednosti su velike, a osnovno je što se u interpretaciji nastavnih sadržaja polazi od psihofizičkih mogućnosti svakog učenika u odjeljenju.

Nedostaci u individualizovanoj nastavi su: ako se suviše potencira, može negativno djelovati na socijalno ponašanje učenika, na negiranje grupnih i kolektivnih oblika rada, na pojavu akolektivizma, individualističkog i egoističkog ponašanja, usmjeravanje učenika na nevažne

činjenice, nedozvoljenu sporost i nedisciplinu u radu, pojave samozadovoljstva i samoprecjenjivanja sposobnosti i sl.

Najčešće teškoće individualizirane nastave su veći broja učenika u odjeljenju i nedostatak odgovarajućih štampanih materijala za individualizirani rad itd.

Pomoću individualizirane nastave moguće je postići dobre rezultate ako se pravovremeno osmisli i funkcionalno korelira sa ostalim vrstama nastave, oblicima i metodama učenja.

6.2. Šta je prilagođeni program?

- INDIVIDUALNI EDUKACIJSKI PROGRAM

- PRILAGOĐEN PRVENSTVENO

Sposobnostima, «jakim» stranama učenika

tek onda

teškoćama, «slabim» stranama učenika

- Individualni edukacijski program je pisani, radni dokument;
- Ima zadatak da govori i o progresu djeteta;
- Baziran je na detaljnoj procjeni učenikovih potencijala, interesa i potreba;
- Individualni edukacijski program za određenog učenika se kreira, implementira i prati – timski.

6.3 Kako ga izraditi i pratiti?

- **utvrditi** razinu: sposobnosti (šta učenik **može** uraditi), interesa (šta učenik **voli** raditi) i potreba (šta učeniku **treba**) te razinu (pred) znanja za svako nastavno područje (inicijalna procjena);
- **odrediti:**
 - godišnji cilj odgoja i obrazovanja
 - kratkoročne ciljeve odgoja i obrazovanja
 - utvrditi opseg do kojeg će učenik sudjelovati u redovnom programu
- **odrediti:**
 - vrijeme početka i trajanja individualne pomoći
 - kriterije, sredstva i metode evaluacije
- **navesti** stručnjake odgovorne za izradu i praćenje programa
- **predložiti** moguće promjene u provedbi prilagođenog programa
- **prihvatiti** činjenicu da neki učenici sa posebnim edukacijskim potrebama mogu:
 - napredovati (u svim ili nekim područjima) kao i njihovi vršnjaci;
 - samo dio do određene granice, ali da
 - nema učenika koji se ne može odgajati i obrazovati skladno svojim sposobnostima.

Individualni ciljevi i zadaci moraju biti postavljeni za sva obrazovna područja, ne samo za ona područja u kojima su nađene barijere, iz razloga što generalni ciljevi postavljeni u generalnom školskom programu za sve učenike ne uzima u obzir individualne potrebe i razlike.

Za izradu dobrog programa za učenika s posebnom potrebom/teškoćom potrebno je dobro poznavati učenika za kojega se radi program, njegove mogućnosti i ograničenja (s naglaskom na potencijalima), njegovo predznanje te opće i specifične potrebe, stoga je jako bitno napraviti dobru procjenu. Na temelju tačno snimljenog stanja može se pristupiti određivanju općih i specifičnih ciljeva i potreba odgoja i obrazovanja konkretnog učenika s posebnim potrebama/teškoćama. Tu se ne radi samo o pitanju 'šta' podučavati, nego takođe 'kako' podučavati, odnosno koje su modifikacije ili prilagodbe neophodne da bi se omogućilo učenje.

6.4. Ko izrađuje prilagođeni program?

- **učitelji/nastavnici** u saradnji sa stručnim **saradnikom/defektologom**;
- izrađuje se na **početku školske godine** (do kraja septembra);
- usvaja se na **razrednom** odnosno na **nastavničkom vijeću**;
- **dostupan** roditelju ili staratelju učenika.

7.KORACI PRI IZRADI PRILAGOĐENOG/INDIVIDUALNOG PROGRAMA

Pri izradi prilagođenog programa potrebni koraci su:

- inicijalna procjena;
- prilagođavanje u edukacijskom procesu i
- ocjenjivanje i finalna procjena.

7.1. Inicijalna procjena

Procjena učenika sa posebnim potrebama/teškoćama provodi se uglavnom na početku školske godine i vrednuje se opisno s obzirom na uspješnosti i teškoće učenika. Pri tome je značajno utvrđivanje sposobnosti (šta učenik može uraditi), interesa (šta učenik voli raditi) i potreba (šta učeniku treba) učenika. Navedene procjene osnova su za određivanje daljeg rada učitelja u odnosu na planiranje i provođenje prilagođavanja u edukacijskom procesu u svim njegovim etapama.

7.2. Prilagođavanje u edukacijskom procesu

Postupci prilagođavanja su:

- perceptivno prilagođavanje (prilagođavanje slova, razni oblici isticanja u tekstu...);
- spoznajno prilagođavanje (uvođenje u postupak, sažimanje teksta...);
- govorno prilagođavanje (prilagođavanje izražajnosti, razgovjetnosti, razumljivosti...);
- prilagođavanje zahtjeva (zahtjevi u odnosu na samostalnost, u odnosu na vrijeme i način rada...).

7.3. Praćenje, vrednovanje i ocjenjivanje učenika

• Ocjenjivanje učenika u skladu sa individualnim ili normativnim metodama. Normativno ocjenjivanje uvijek će imati negativne posljedice za neke učenike – negativno utičući na njihovo samopouzdanje i osjećaj vlastite vrijednosti stvarajući na taj način predispoziciju za školski neuspjeh.

» Ipak, moramo naglasiti da je i u ovom slučaju važeće – kao i za sve drugo – zakoni doneseni na nivou škole, države i sl. u našem slučaju države i kantona. Međutim, izvjesna fleksibilnost po ovom pitanju postoji za učenike koji rade po individualnom edukacijskom programu. Ovi učenici obzirom da imaju postavljene individualizirane ciljeve i zadatke učenja u skladu s njihovim sposobnostima, interesima i potrebama, ocjene moraju da «ocjenjuju».

- Praćenje je pojedinačno i grupno, sveobuhvatno, analitičko, dosljedno, dokumentirano, a odnosi se na sve korake edukacijskog procesa.
- Provjeravanje naučenog provodi se: usmeno ili pismeno, individualno ili grupno uz prilagođavanje zahtjeva osobitostima učenika. Najava provjere treba biti pravovremena, pitanja poznata, zadaci po nivoima.
- Načini i oblici provjeravanja i ocjenjivanja trebaju djelovati poticajno na SVE učenike. Učenici trebaju sticati funkcionalna znanja i razvijati sposobnost samoocjenjivanja.
- Ocjenjivanje treba biti opisno i brojčano (1-5) u odnosu na razine znanja unutar pojedinog nastavnog predmeta.
- Praćenje napredovanja učenika, samoprocjene napretka trebaju biti kontinuirane (mape sa radovima – portfolio).
- Evaluacija napredovanja učenika provodi se kroz obrazovna razdoblja, iskazuje se putem izvješća (polugodišnje, godišnje).
- Cjelokupna uspješnost učenika procjenjuje se u odnosu na inicijalnu procjenu i vrednuje se obzirom na sve procjenjivane sposobnosti učenika (čitanje, pisanje, računanje...).
- U odnosu na završne evaluacije po potrebi je potrebno provesti izmjene i dopune načina izvođenja programa i postupaka.
- Pružanjem podrške u svakodnevnom radu osigurava se napredovanje.
- Nagrade trebaju biti primjerene (pohvala, odobravanje, ocjena).
- Vrednovanje i ocjenjivanje učenika treba biti usklađeno, potvrda i sredstvo vođenja individualiziranog plana napredovanja učenika.

«AKO ODGOJNO – OBRAZOVNI PROCES NIJE PRILAGOĐEN INTERESIMA I POTREBAMA DJECE PRAVEDNO OCJENJIVANJE SLUŽI DISCIPLINIRANJU DJECE» (Beck, Boehncke, 1976)

8. DIDAKTIČKO – METODIČKI POSTUPCI U RADU SA UČENICIMA SA POSEBNIM POTREBAMA/TEŠKOĆAMA

Didaktičko – metodički postupci rada odnose se na odabir primjerenih strategija rada i postupaka prilagođavanja sadržaja u podučavanju učenika sa posebnim potrebama/teškoćama u skladu sa njihovim sposobnostima.

U nastavku će biti prikazane osobitosti koje se najčešće javljaju na pojedinim područjima njihova razvoja.

Razvojna područja:

- Percepcija (auditivna, vizuelna)
- Zapamćivanje i pamćenje
- Pažnja
- Mišljenje
- Recepcija i ekspresija
- Adaptivno ponašanje

8.1 Percepcija

Slušna percepcija

Osobitosti slušne percepcije

- moguće smetnje koncentrisanog slušanja, razlikovanje i pamćenje glasova, riječi i govornih cjelina

Pojavnost u edukacijskom procesu

- teškoće u tačnom praćenju i pamćenju slušane informacije
- nejasnoća i nepotpuna razumljivost slušanog «kao da je prisutan neki vanjski ometajući faktor u slušanju»
- netačna govorna reprodukcija
- izostavljanje slova pri pisanju
- teškoće analize riječi i rečenica
- teškoće učenja teksta napamet, odgovaranja na usmeno postavljena pitanja, teškoće u pisanju diktata itd.

Didaktičko – metodički postupci

- upotreba jasnih, razgovjetnih kraćih rečenica s poznatim riječima
- ponavljanje izrečenog
- provjera razumijevanja i upotreba perceptivnog potkrepljenja.

Vidna percepcija

Osobitosti vidne percepcije

- moguće teškoće vidno – prostorne orijentacije, diskriminacija oblika po izgledu, položaju i smjeru, teškoće percepiranja prvog plana i pozadine
- vidno – motoričke koordinacije, vidno – motoričke brzine učenja.

Pojavnost u edukacijskom procesu

- teškoće uočavanja i izdvajanja bitnog u posmatranju pojava, predmeta i procesa
- teškoće praćenja slijeda riječi u redu čitanja (pisanja)
- teškoće snalaženja u redovima teksta
- zamjenjivanje mjesta slogova, slova u horizontalnom i vertikalnom smjeru
- «zrcalno» pisanje slova i brojki
- «loša» tehnika pisanja.

Didaktičko – metodički postupci

- jednostavna i pregledna nastavna sredstva usmjerena na zadatak
- prilagođavanje tiska i teksta (povećavanje razmaka, uvećavanje, sažimanje, pojednostavljivanje, uokvirivanje)
- primjereno uključivanje u rad (čitanje na početku teksta, na početku odlomka)
- upućivanje na korištenje orijentira pri čitanju (praćenje slijeda čitanja prstom, povlačenje crta pri čitanju)
- usmjeravanje na preglednost i čitkost napisanog (razmaci pri pisanju, isticanje pravila, definicija).

8.2. Zapamćivanje i pamćenje

Osobitosti zapamćivanja i pamćenja

- moguće teškoće memorisanja slušanih, čitanih, gledanih kao i osjetljivih podataka u odnosu na njihov broj, tok i povezanost

Pojavnost u edukacijskom procesu

- djelimično i nepovezano zahvaćanje podataka (teškoće u izlaganju, ponavljanju, prepričavanju, odgovaranju na pitanja)

Didaktičko – metodički postupci

- dugotrajnije vježbanje i opetovano ponavljanje bitnih dijelova sadržaja uz usmenu provjeru i razumijevanja sadržaja
- upotreba primjerenih sadržajno doziranih i zornih sadržaja
- primjena individualiziranih nastavnih listića (utvrđivanje, ponavljanje/vježbanje).

8.3. Pažnja

Osobitosti pažnje

- promjenjivost pažnje (distraktibilnost) ili smanjena sposobnost prijelaza iz jedne situacije podražaja u drugi (perseveracija)

Pojavnost u edukacijskom procesu

- nemir učenika, nedostatna usmjerenost na sadržaje rada ili pak predugo zadržavanje na zadatku

Didaktičko – metodički postupci

- jasno davanje uputa
- doziranje informacija
- provjera praćenja rada
- usmjerenje aktivnosti
- primjena ciljanih, jednostavnih, učeniku interesantnih didaktičkih materijala (pregledni, bez suvišnih detalja, razumljivog sadržaja).

8.4. Mišljenje

Osobitosti mišljenja

- teškoće u izvođenju različitih misaonih operacija (asocijaciranje, konkretiziranje, povezivanje, raščlanjivanje, apstrahiranje, zaključivanje, generalizacije, induciranje, deduciranje, isticanje bitnog, planiranje, odvajanje, osmišljavanje, mijenjanje, procjenjivanje, sažimanje, sistematiziranje, primjenjivanje...)

Pojavnost u edukacijskom procesu

- teškoće u nastavnim aktivnostima usvajanja apstraktnih sadržaja (sniženo kvantitativno i kvalitativno stvaranje pojmova, nepoznavanje sadržaja pojmova i njihova pravilna upotreba, «zbrkanost» i nepovezanost činjenica i naučenih sadržaja, donošenje nelogičnih i pogrešnih zaključaka, neprimjerenost izlaganja ili odgovaranja na pitanja, parcijalna znanja, teškoće rješavanja problema, zamišljanja problemskih situacija, teškoće primjene naučenoga...)

Didaktičko – metodički postupci

- organizovano, osmišljeno, ciljano i rukovođeno posmatranje: stupnjevito perceptivno potkrijepljenje istog sadržaja rada
- isticanje bitnog različitim tipovima obilježavanja i/ili slikovnog predstavljanja

- sažimanje teksta izdvajanje bitnih odrednica sadržaja
- semantičko pojednostavljivanje sadržaja učenja preradom sadržaja skladno sposobnostima učenika
- planiranje teksta uz pomoć različitih dispozicija (slike, rečenice, pitanja, riječi) u funkciji osvješćivanja slijeda događaja
- primjena šematskih prikaza u cilju analitičko/sintetičkog predočavanja sadržaja na pregledan način
- uvođenje u postupak rješavanja zadataka stupnjevitim pružanjem pomoći (analitički plan radi preglednosti i jasnoće složenijih zadataka).

8.5. Recepcija i ekspresija

Osobitosti recepcije

- teškoće razumijevanja i slijeđenja uputa (govorenih/napisanih riječi, rečenica i većih cjelina)

Osobitosti ekspresije

- teškoće u artikulaciji (nepravilan izgovor glasa) tečnosti govora (usporen, ubrzan, mucanje) glasu (kvaliteta, rezonancija, visina, intenzitet)
- rječnik (siromašan)
- rečenica (gramatički nepravilna struktura rečenice, teškoće morfološkog označavanja riječi, teškoća čitanja i pisanja, komuniciranja).

Didaktičko – metodički postupci obzirom na recepciju

- postupno proširivanje razumijevanja pojmova i jezičnih kompozicija primjenom raznolikih perceptivnih poticaja (taktilni, vizuelni, auditivni)

Didaktičko – metodički postupci obzirom na ekspresiju

* tretmanom/terapijom jezično-glasovno-govornog razvoja bave se stručnjaci logopedi.

Poželjno je uvažavati način govora učenika, biti uzoran govorni model, pravovremeno poticati (roditelje/staratelje) postupke dijagnosticiranja teškoća.

8.6. Adaptivno ponašanje

Osobitosti adaptivnog ponašanja

- moguće uočiti različite pojavnosti (nemirno, agresivno, destruktivno...izrazito povučeno ponašanje)
- najzahtjevniji rad s «hiperaktivnim» učenicima

Pojavnost hiperaktivnosti u edukacijskom procesu

- pretjerana osjetljivost učenika na pokret, zvuk, boju, miris
- površnost u radu
- teškoće u organizaciji rada
- usporenost u rješavanju pisanih zadataka
- teškoće zapamćivanja sadržaja rada
- niska tolerancija na frustraciju
- česte promjene radnog mjesta i aktivnosti
- često pretjerano pričanje
- često prekidanje i ometanje drugih učenika
- pretjerana osjetljivost na kritiku

Didaktičko – metodički postupci

- uspostavljanje pozitivnog i dobronamjernog odnosa
- pohvaljivanje za trud koji učenik ulaže
- fizičko približavanje učeniku kod zadavanja zadataka
- približavanje učenika izvoru posmatranja
- upoznavanje s planom-redoslijedom i trajanjem pojedinih aktivnosti
- jasno davanje uputa
- doziranje informacija i zadataka
- usmeno provjeravanje naučenoga
- pomoć u pismenim zadacima uz produženo vrijeme rada
- motivacijski plan (razrađeni sistem poticajnih postupaka i aktivnosti s ciljem jačanja interesa, volje i želje učenika za provođenjem planiranog rada)
- omogućavanje promjene aktivnosti
- uključivanje u praktične aktivnosti (nastavni čas, izvannastavne aktivnosti).

9. PROCEDURE

Procedure koje učitelji/nastavnici trebaju provesti da bi obezbijedili adekvatan kontakt sa učenicima u razredu i na taj način osigurali motivaciju za rad predstavljene su na slici.

Osam vodećih principa pozitivne interakcije (prilagođeno iz Rye, 2001)

- **Pokažite pozitivna osjećanja** (u školi ali i prilikom slučajnog susreta s učnikom pokazati da ste zainteresirani za njega i da ste mu spremni pomoći)
- **Prilagodavati učeniku** (prilagodite svoj način rada učeniku kako bi učenik objašnjavano što bolje shvatio);
- **Razgovarati sa učnikom** (potrebno je da mu obrađivano gradivo objasnite na što jednostavniji način vežući ga za neke svakodnevne, njemu zanimljive životne situacije);
- **Dajte pohvale i priznanja** (pohvale i priznanja treba da dajete svim učenicima u razredu, pa tako i učeniku sa teškoćom. Svaki njegov uspjeh treba da pohvalite, jer tako ga pozitivno motivišete);
- **Pomozite učeniku da fokusira pažnju** (kada objašnjavajući učenicima nastavne sadržaje primjetite da je nekom od njih odlutala pažnja, potapšajte ga po ramenu, recite mu o čemu ste pričali i motivišite ga da se zainteresuje za obrađivani sadržaj);

- **Osmislite vaše instrukcije** (sve što želite objasniti potrebno je da povežete sa konkretnim situacijama iz svakodnevnog života kako bi učenik to na praktičnom primjeru, njemu bliskom, mogao shvatiti i naučiti);
- **Razradujte i objašnjavajte** (nužno je da nastavne sadržaje povežete i sa drugim školskim predmetima);
- **Pomozite učeniku da uspostavi samodisciplinu** (organizujte vježbe u kojima će učenici glumiti osobe koje su se našle u različitim situacijama, a kojima će cilj biti da na očiglednom primjeru vide koji su to lijepi oblici ponašanja).

10. ZAKLJUČAK

Glavni cilj inkluzivnog obrazovanja je stvaranje kulture i sistema vrijednosti u školama koji vrednuju **sve učenike** bez obzira na različitosti njihovih potreba.

Inkluzija treba da redefiniše odnose kako bi djeca/osobe sa posebnim potrebama/teškoćama u razvoju bili cijenjeni zbog onoga što jesu, uprkos svojim različitostima. Predrasude su velika smetnja, zbog čega se inkluzija teže prihvata ili odbacuje. Ali predrasude se prevazilaze adekvatnim informisanjem i edukacijom.

Moje skromno sedmogodišnje radno iskustvo u inkluzivnoj školi, kao i studijska posjeta Italiji u okviru projektne komponente „Integracija djece sa posebnim potrebama u školski sistem”, daje mi za pravo da konstatujem sljedeće: „Neovisno o pozitivnim teoretskim postavkama, u praksi je ‘inkluzija’ pokazala brojne teškoće i nedostatke. Samo smještanje djece u redovne škole bez potrebnih prilagodbi nastavnog plana i programa, strategija i instrukcija te organizacije razreda i aktivnosti koja bi odgovarala njihovim individualnim potrebama, ne daje željene rezultate. Kultura, mogućnosti i način života objašnjavaju razlike između pravila i implementacije”.

Naime, praksa je pokazala da je inkluzivno obrazovanje uspješnije ukoliko se radi o djeci graničnih sposobnosti ili djeci sa lakom mentalnom retardacijom (LMR). Ma koliko naše društvo bilo „humano“, **praksa** pokazuje da je skoro nemoguća inkluzija **sve** djece u redovan školski sistem bez ostvarivanja mnogobrojnih zakonskih i drugih pretpostavki. Neke od zakonskih pretpostavki su ostvarene. Između ostalog stvorene su zakonske mogućnosti za provođenje inkluzije u predškolskom odgoju i obrazovanju, kao i mogućnosti odgoja i obrazovanja djece sa posebnim potrebama/teškoćama u redovnim školama/razredima. Međutim jedna od važnih zakonskih pretpostavki jeste da se u pedagoškim standardima i drugim normativnim aktima na nivou redovnih obrazovnih ustanova reguliše do kojeg stupnja djeca sa teškoćama u razvoju mogu ići u redovne obrazovne ustanove. Odnosno, ako sva djeca (što inkluzija i podrazumijeva) mogu ići u redovne škole bez obzira na stepen teškoće u razvoju onda samim tim treba primjeniti (obezbijediti) inkluzivnu praksu zemalja sa dugogodišnjim pozitivnim iskustvom. Pozitivno iskustvo pojedinih zemalja odnosi se na ostvarivanje pored zakonskih, objektivne, organizacijske i subjektivne pretpostavke. Jedna od važnih objektivnih pretpostavki jeste zapošljavanje stručnih saradnika/defektologa (edukatora) u redovne odgojno-obrazovne ustanove koji će uz redovne učitelje/nastavnike pomoći u kreiranju, realizaciji i evaluaciji prilagođenih programa i uopšte u realizaciji inkluzivnog obrazovanja.

*Nemojte misliti da mala grupa
Ne može promijeniti svijet,
Suprotno tome,
To je jedini načini,
Da se svijet promijeni.*

Margaret Mead

11. LITERATURA:

1. Miller B., (2001), „Kako ostvariti uspješan kontakt sa učenicima“, Priručnik za nastavnike, ABC FABULAS, Sarajevo;
2. Komljenović, V., (2005) „Opservacija i identifikacija djece sa posebnim potrebama“, Sarajevo;
3. Hadžihasanović, H., (1995) Pedagogija, Tuzla;
4. Smajić, M., (2004) Magistarski rad, University of Oslo;
5. Grupa autora JUOŠ «Simin Han», (2005) „Put ka inkluzivnoj školi“, Tuzla;
6. Udruženje Inkluzija, „Inkluzivna škola“ (2005), Brčko Distrikt;
7. Materijal sa seminara «Inkluzija djece sa posebnim potrebama u redovni školski sistem» (2005) Tuzla;
8. NPP, Specijalni odgoj i obrazovanje, Sarajevo 1995/96;
9. Stručni tim H.O. „Duga“, Priručnik za inkluzivnu nastavu, Sarajevo,
10. Pepeljak, Mešalić, Čišić, Isabegović, „Postignuća učenice usporenog kognitivnog razvoja uključene u redovnu osnovnu školu“, JU Univerzitet u Tuzli, Defektološki fakultet;
11. Mešalić Čišić, Junuzović, Teskeredžić, „Neke karakteristike djece i omaldine sa psihosomatskim teškoćama u razvoju“, JU Univerzitet u Tuzli, Defektološki fakultet;
12. Zlatarić S. „Prilagođeni programi“ (prezentacija Lukadinović, A.);
13. Andrilović, V. I Čudina-Obradović, M. (1996), Psihologija učenja i nastave, Školska knjiga, Zagreb;
14. Vicić M. (1996); Metodika rada odgojno obrazovnog i rehabilitacijskog rada za djecu i mladež sa mentalnom retardacijom“, Hrvatsko;
15. Booth T., Ainscow M. (2008); „Indeks inkluzivnosti“, Save the Children, Zenica;
16. Komisija za izradu strategije inkluzivnog obrazovanja, (2004), „Strategija uvođenja inkluzivnog obrazovanja“, JU Univerzitet u Tuzli, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet;
17. <http://www.roda.hr>
18. <http://www.monks.ba>
19. <http://www.unicef.hr>
20. <http://www.amnesty.hr>
21. <http://obdanište-travnik.tripod.com>

mart 2009.god.

Amira Begić dipl.def. - oligofrenolog